
УДК 94(4 : 470+571-44)”1914/1918”

Володимир Сергійчук
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

«ПУСТОЦВІТ НЕ МАЄ ВИДІВ НА МАЙБУТНЄ...»

У статті розповідається про передумови підписання Варшавського договору 1920 року між Українською Народною Республікою і Польщею, зокрема, про територіальні поступки II Речі Посполитій українськими етнічними землями в обмін на її зобов'язання підтримати незалежність УНР. Наголошується на тому, що невиконання Польщею своїх союзницьких зобов'язань спричинилося до поразки Української держави від більшовицької Росії, з якою Польща підпише Ризький договір 1921 року про черговий поділ українських земель. Акцентується увага на тому, що посилення антиукраїнських настроїв серед сучасної політичної еліти Польщі може призвести до повторення помилок, яких поляки допустилися, коли за рахунок українських інтересів намагалися вирішувати свої проблеми у відносинах з Росією.

Ключові слова: Варшавський договір 1920 року, Ризький договір 1921 року, застереження від нових спроб поділу українських земель.

Wołodymyr Sergijczuk. „KWIAT PŁONNY NIE MA PRZYSZŁOŚCI...”

W artykule mówi się o warunkach podpisania Umowy Warszawskiej 1920 pomiędzy Ukrainą a Polską, m.in. o ustępstwach terytorialnych na rzecz II Rzeczypospolitej w zamian za jej zobowiązanie się do wspierania niepodległości URL. Podkreśla się, że niewywiązanie się przez Polskę ze swoich zobowiązań sojuszniczych doprowadziło do klęski państwa Ukraińskiego w walce z Rosją bolszewicką, z którą Polska podpisze Pokój Ryski w 1921 r. o kolejnym podziale ziem ukraińskich. Zwraca się uwagę na to, że nasilenie się antyukraińskiego nastawienia wśród współczesnej elity Polski może doprowadzić do powtórzenia błędów popełnionych przez Polaków wtedy, gdy kosztem interesów ukraińskich próbowano rozwiązać własne problemy z Rosją.

Słowa kluczowe: Umowa Warszawska 1920 r., Ryski Pokój 1921 r., ostrzeżenie przez nowymi próbami podziału ziem ukraińskich.

Serhiychuk Volodymyr. “Pustotsvit will have no species in the future ...”

This article describes the prerequisites for the signing of the Warsaw Pact in 1920 between the Ukrainian People's Republic and Poland, including territorial concessions Second Polish Republic Ukrainian ethnic lands in exchange for its commitment to support the independence of the UPR. It is noted that the failure by Poland of its allied obligations contributed to the defeat of Ukrainian state from Bolshevik Russia, which Poland will sign the treaty of Riga in 1921 of another division of Ukrainian lands. The attention that the strengthening of anti-Ukrainian sentiment among contemporary Polish political elite could lead to repeating the mistakes that Poles committed when Ukrainian interests by trying to solve their problems in relations with Russia.

Key words: Warsaw Pact in 1920, Riga Treaty of 1921, warning against new attempts division of Ukrainian lands.

Розпад Російської та Австро-Угорської монархій у ході Першої світової війни дав шанс державному відродженню як Польщі, так і Україні. Коли після Лютневої демократичної революції 1917 року скрізь залунало на повні груди «За вашу і нашу свободу!», браталися польські й українські революціонери. Тоді вірилося, що політичні проводи обох народів усвідомили: історія дає нам остаточний шанс

творити власну історію на власній етнічній території. Відтепер, як уявлялося, підуть у небуття позакулісні домовленості з сусідами України щодо поділу її території, зокрема Віленський мир 1656 року, Андрусівський 1667 і Вічний 1686, коли Москва й Варшава, не питаючи згоди українського народу, домовилися про поділ наших теренів спочатку по лінії Західного Бугу, а потім - по Дніпру.

Тому відроджена наприкінці 1918 року Українська Народна Республіка намагалася знайти союзника для утвердження власної державності. Поміж сусідами України, яким тоді загрожувало вторгнення російських більшовиків після розпаду Російської імперії, були насамперед Румунія і Польща. У військовому відношенні тільки Польща мала певні шанси на успіх у безпосередній сутичці з Москвою. Румунія за відсутністю достатнього військового потенціалу не відіграла важливої ролі. З огляду на це провідник українського національно-визвольного руху Симон Петлюра враховував позицію керівника Польської держави Юзефа Пілсудського, котрий вважав більшовицьку Росію найнебезпечнішою для своєї країни, бо знав про плани Леніна пройти збройною силою через польські землі до Центральної Європи, аби викликати там пролетарську революцію.

Зважаючи на ці обставини, Симон Петлюра в листі до голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Польщі Андрія Лівичького від 30 жовтня 1919 року спрямовував у відповідне русло хід українсько-польських переговорів.

Виконуючи ці директиви, Андрія Лівичький у своєму виступі у Варшаві 12 листопада 1919 року, зокрема, зазначав: «Бажаючи ввійти в семью культурних народів і звертаючись дорідного по крові народу польського, ми сподіваємось, що польське Правительство визнає державну самостійність Української Народної Республіки і вступить з нею в економічні переговори в інтересах обох народів.

Основаючи свою державність на етнографічній принципі і бажаючи дійти до скоршого порозуміння в справі кордонів з Державою Польською, Правительство України вважає своїм природним кордоном на півночі ріку Прип'ять. Що ж до кордону між Україною й Польщею в районі на схід від р. Західного Бугу, то остаточно такий кордон має бути прийнятий після роботи фахівців і затвердження на мировій конференції.

Бажаючи в справах Східньої Галичини дійти до широкого порозуміння в інтересах обох народів, місія пропонує справу цю віддати на розгляд в особливу Комісію, зложену на парітетних засадах з представників - членів Місії і членів, призначених Урядом Речі Посполитої» [10; ФП 69270. - Т. 31. - Арк. 82 зв.].

Так, в ім'я збереження української державності, її міжнародного визнання і реальної підтримки в цей трагічний час поляками Петлюра готовий був піти їм на поступки. Але наважився на це лише тоді, коли питання обговорили наддніпрянські й галицькі політики. Воно, зокрема, розглядалося на спеціальній нараді у Львові 28 листопада 1919 року за участю членів Директорії УНР Федора Швеця, Андрія Макаренка, міністрів уряду УНР Андрія Лівичького, Миколи Ковалевського й доктора Володимира Старосольського, що відповідав за міжнародні відносини в уряді Західно-Української області. Було заслухано доповідь Лівичького про хід переговорів Української дипломатичної місії у Варшаві з польським урядом, а також інформацію Старосольського про останні події в Україні.

Сам Симон Петлюра наводив такі мотиви прийняття польських умов:

«1) Поширення влади добровольчої російської влади, що має на меті відновлення «єдиної неділимої Росії» в її довоєнних межах, небажане і суперечне не лише панстовим інтересам України, але і таким же інтересам Польщі, тим більш, що опановуючи Поділля, спільний Україні й Польщі ворог підходить безпосередньо до кордонів Панства Польського.

2) Я був і є прихильником широкого порозуміння і нав'язання тісних добросусідських стосунків між суміжними українським і польським народами на підставі їх співдіяння на ґрунті політичному і економічно-господарському.

3) Українська Дипломатична Місія, вислана до Варшави, інформувала мене в тому, що в Високій особі Пана Начальника Панства, в Польському Уряді і кращих представниках польського народу — Українська Держава, український нарід і Український Уряд мають щирих прихильників самостійної, незалежної і дужої України» [5; С. 245].

Прагнучи з відомих причин встановити добросусідські стосунки з Річчю Посполитою, уряд УНР 2 грудня 1919 року через Українську дипломатичну місію у Варшаві заявив:

„1) Що територія Української Народньої Республіки має бути установлена з такими кордонами: починаючи від Чорного моря по річці Дністру і від Дністра, між Польщею і Україною, по річці Збручу. Далі кордон Української Народньої Республіки на території бувшої російської імперії має пройти на західно-північній Волині і остаточне вирішення тут кордону залежатиме від вирішення Мирової конференції в Парижі. Далі на північ, сході і півдні кордон буде встановлений після опанування відповідних частин території українським військом і відповідних переговорів з заінтересованими державами.

2) Національно-культурні права, які Уряд Української Народньої Республіки забезпечує на території України громадянам польської національності, повинні бути надані в межах Речі Посполитої Польським громадянам національності української, і на відворот. Політичне становище східної Галичини розв'язується Польським урядом в порозумінню з Представниками Українського народу, мешкаючого в тій провінції.

3) Остаточне вирішення складного земельного питання в напрямку справедливості і заспокоєння широких народних мас буде переведено через Всеукраїнський Уставадавичий Парлямент, обраний на підставі загального, демократичного, без ріжниць національності, для всіх рівного права виборного і таємного голосування. На час від менту заключення і підписання між Україною і Польщею умов угоди і до скликання Уставадавичого Парляменту, юридичне положення землевласників польської національності на Вкраїні регулюється на підставі осібно-го погодження між Українським і Польським урядами.

4) В справах економічно-торговельних Українська Народня Республіка бажає нав'язати якнайтісніші стосунки з Річчю Посполитою Польською на підставах взаємності і обміну послугами в обсягу транзиту через свої території.

В свою чергу Уряд Української Народньої Республіки від Уряду Річі Посполитої Польської жадає:

1) Признання Української Народньої Республіки незалежною самостійною Державою, підтримання змагань Української Народньої Республіки до того пе-

ред третіми державами і заключення необхідних договорів та конвенцій, поперед всього військового, торговельного і консульського характеру.

2) Для ліквідації наслідків попередніх непорозумінь і скріплення сприятливої атмосфери взаємного довір'я, доброзичливого і скорого вирішення долі тих осіб української національності, які з політичних причин конфісковані, інтерновані польським урядом чи знаходяться під арештами або ув'язнені.

3) Допомоги Українській Народній Республіці в її боротьбі з ворогами - зброєю, набоями, муніцією, військовим одягом і взагалі військовим майном в розмірах, які будуть оприділені окремою згодою Українського і Польського Урядів.

4) Відкриття дійсного і скорого транзиту з третіх держав через Польщу на Україну полонених українських вояків, належних Україні грошових знаків, військового зняряддя, одежі і всякого військового майна та матеріалів.

Подаючи до відома Уряду Речі Посполитої Польської повишу Декларацію - Уряд Української Народньої Республіки вважає, що декларація ця стане основою для нав'язання братніх і добросусідських стосунків між обома народами.

Щиро домагаючись сталого миру і найтіснішого зближення між Польською Річчю Посполитою і Українською Народньою Республікою, ми сподіваємось, що обидва народи в спільному єднанні утворять могутню, непереможну силу, яка буде основою влади і спокою на сході Європи та спричиниться до пишного розцвіту культури обох народів» [11; Ф. 1. - Спр. 8102. - Т. 1. - Арк. 121, 122].

Документ цей підписали голова Української дипломатичної місії у Варшаві міністр юстиції і керуючий Міністерством закордонних справ УНР Андрій Лівичський, члени місії Михайлів та Ржепецький і радник - секретар Понятенко.

Ухваленням цієї декларації, зазначав Андрій Лівичський, місія створила ґрунт «для реальних взаємин державно-правного характеру між Польщею і Україною» і набула «для України в Польській Речі Посполитій доброзичливого сусіда, з яким Уряд наш міг вже вести переговори і умовлятися щодо допомоги Українській Народній Республіці...» [13; Ф. 1429. - Оп. 2. - Спр.124. - Арк.7-8].

Швидко формування українських військових частин, яке розпочалося з другої половини лютого 1920 року, заходи Уряду, спрямовані на відновлення української державності, а також масовий селянський антибільшовицький рух на теренах України суттєво вплинули на позицію польської влади. Тепер вона готова була сісти за стіл переговорів з українською стороною, визнавши її за партнера. Тільки в останні часи, писав Андрій Лівичський 1 квітня 1920 року з Варшави, коли, спираючись на новоутворену військову силу для уряду УНР «відкрилась можливість посідання певної державної території,— відкрилась і можливість для місії відновлення переговорів з Делегацією Польського Уряду» [13; Ф. 1429. - Оп. 2. - Спр.124. — Арк. 21].

Переговори розпочалися 11 березня 1920 року. Того й наступного дня на засіданнях польсько-української конференції розглядалися такі питання: «а) формальне визнання Польською Річчю Посполитою Української Народньої Республіки і її законного Уряду, Директорії, б) відносно участі представників України в мирних переговорах Польщі, Литви і Румунії з Російським більшовицьким Урядом, якщо ці переговори мають провадитись від групи Держав, і в) відносно погодження правно-державних інтересів України з заявленою Польщею до більшови-

ків вимогою дезанексії земель історичної Польщі в межах її політичних кордонів з перед 1772 року» [13: Ф. 1429. - Оп. 2. - Спр.124. — Арк. 21—22].

Конференція накреслила конкретні шляхи розв'язання порушених проблем і ухвалила підготувати проект спільного договору.

2 квітня 1920 року поляки запропонували свій проект. Як писав наступного дня А. Лівіцький, «вони ультимативно вимагають, аби ми відмовились від 7 повітів Волині (Ковель, Волод.- Волин., Луцького, Рівенського, Дубенського, Кременецьк. і Острозького). Відповідь будуть чекати до 7 квітня. Кордон таким чином пройшов би по Збручу і Горині. Вони бажали, щоб я ще вчора їхав до Кам'янця за директивами до Правительства і громадянства, але я рішив не їхати і категорично одкинути ультиматум. Я поїхав би лише тоді, коли б (ми) вважали можливим прийняти в основних засадах проект поляків. Але ми вважаємо цей проект абсолютно неприємливим і нині даємо відповідь, аби наші кордони пройшли по р. Збручу, далі по старому Австро-Рос. кордону і потім по р. р. Случі і Прип'яті. Поляки ж не годяться і на Прип'ять, вимагають кордону на півночі по адміністр. грانیці Волині і Мінської губ. « [13: Ф. 1429. - Оп. 2. - Спр.124. — Арк. 23].

Однак, потрапивши у безвихідь навесні 1920 року, Україна таки поступилася. У політичній конвенції між Польщею та УНР, підписаній у Варшаві 21 квітня 1920 року, зазначалося:

«1.Визнаючи право України на незалежне державне існування на території в межах на північ, схід і південь, як ці межі будуть определені договором У.Н.Р. з її пограничними з тих сторін сусідами, Річ П.П. визнає Директорію Незалежної Української Народньої Республіки на чолі з Головним Отаманом п. Симоном Петлюрою за Верховну Владу У.Н.Р.

2. Кордон між У.Н.Р. і Р.П.П. устанавлюється слідуєчий: на північ від Дністра вздовж р. Збруча, а далі вздовж бувшого кордону між Австро-Угорщиною та Росією до Вишегрудка, а од Вишегрудка на північ через взгірря Кременецькі, далі по лінії на схід від Здолбуново, потім вздовж східнього адміністраційного кордону Рівенського повіту, далі на північ вздовж адміністраційного кордону бувшої губернії Мінської до схрещення його р. Припятью, а потім Припятью до її устя.

Що до повітів Рівенського, Лубенського і частини Кременецького, які зараз відходять до Р.П.П., то пізніше має наступити стисліше порозуміння.

Докладне окреслення кордонної лінії повинно бути переведене спеціальною українсько-польською комісією, складеною з відповідних фаховців.

3. Уряд Польський признає Україні територію на схід кордону, зазначеного в артикулі 2-ім цієї умови, до кордонів Польщі 1772 року (передрозборових), які Польща вже посідає або набуде від Росії шляхом збройним чи дипломатичним.

4. Польський уряд зобов'язується не заключати жадних міжнародних умов, направлених супроти України; до того ж самого зобов'язується Уряд Української Народної Республіки супроти Річи Польської Посполитої.

5. Права національно-культурні, які уряд У.Н.Р. забезпечить громадянам Польської національності на території У.Н.Р., будуть в найменшій мірі забезпечені громадянам національності Української в межах Р.П.П. і навідворот» [8; С. 13, 14].

Не легко наважився Симон Петлюра на підписання Варшавського договору.* Однак, зробивши це, він звернувся до українського народу з такими словами: «... Ось уже три роки змагаєшся ти запанувати в своїй Республіці, здобути собі волю, рівність і невідлеглисть, борючись з червоними імперіалістами-більшевиками. Ти поніс величезні жертви на полі брані.

* Дружина С. Петлюри пізніше згадувала про цей момент: „Як треба було прийняти рішення щодо Варшавського договору, то він дуже хвилювався. Ходив великими кроками по кімнаті, підійшов до мене: - Розумієш, ти у Варшаві, я у Варшаві, це не вкладається мені в голову. Можна помилятися, але нехай помилка впаде на мою голову, а не на справу. А то ще казав: „Нема такої людини, яка на ніщо не надавалась. Кожну людину можна використати, треба тільки зуміти” [7; 1949. – 10 квітня].

... Між Правительствами Республік Української і Польської заключений військовий договір, на підставі якого польські війська прийдуть разом з українськими на терен український як союзники проти одного ворога, а по закінченню боротьби з большевиками польські війська будуть негайно одведені в межі своєї Республіки.

Міністерство Української Народньої Республіки на чолі з Головою Ради Народніх Міністрів І. Мазепою відновило свою роботу по заведенню ладу та порядку на Україні та по організації державної влади на містах... « [13; Ф.1429. - Оп.2. - Спр.8. - Арк. 1-3].

А кілька днів згодом українсько-польське військо поспіль перейшло у наступ на всьому фронті, розбило більшовиків і зайняло Київ. Українці раділи, що їхню золотoverху столицю визволено від московської окупації, а незабаром стане вільною і вся українська земля.

Всенародне свято було і в поляків. В один з тих травневих днів 1920 року з Бельведеру, резиденції найвищої польської влади, виїхав, стоячи у відкритому автомобілі, Начальник Польського Панства Юзеф Пілсудський. На чолі тріумфального походу він поїхав через усю Варшаву до костьолу святого Яна на урочисту богослужбу за даровану польському військовій велику перемогу над більшовиками, що завершилося здобуттям Києва... Сп'яніла від радості й гордості польська публіка святкувала на вулицях до пізньої ночі.

Але в цьому польському тріумфі, згадував Тиміш Олесіюк, «вражало мене те, що ніким, ніде і ніяк не виявлено жодної ознаки, що новоздобутий Київ – це ж стародавня столиця України і що його здобуто зусиллями не лише польських військ, але і армії Української Народньої Республіки, з якою Польща ... кілька тижнів тому підписала договір приязні й союзу... « [4; С. 13].

14 травня 1920 року до Києва приїхав Юзеф Пілсудський. З балкону готелю «Континенталь» він запевнив киян у вічній дружбі польського та українського народів. А 21 травня на Хрещатику відбувся військовий парад. Під звуки оркестру промарширували польські війська «з білими орлами і біло-червоними прапорами». Зовнішній блиск і новенькі уніформи вояків створювали ілюзію величчя й непереможності. Польські старшини в конфедератках і білих рукавичках гарцювали на конях, які під звуки музики танцювали під ними. Кияни раділи, що перед Україною, як їм здавалося, не встоять ніякі ворожі сили. А українське військо весь час, доки поляки бавилися і бенкетували, воювало на фронті [1; 1970. - Ч. 11. - С. 7].

Під час польського тріумфу, писав Тиміш Олесіюк, виразно виявилось повне замовчування не лише польськими масами, а й польськими урядовими чинниками самого факту польсько-української угоди й союзу. Попередні урочисті польські запевнення були звичайним дипломатичним фарсом, пустоцвітом без видів на майбутнє. Натомість реальним чинником у польсько-українських стосунках закріплювався ідейний зміст гасел, виписаних на численних плакатах, що їх обносили вулицями Варшави : «Вільно, Мінськ, Київ, Каменец-Подольські – до Польські!» [4; С. 13].

Марево «кресув всхудніх, дорозборових» засліпило польське суспільство та його провід. Передчасні тріумфи й парадні дефіляди війська обернулися неспроможністю стримати контрнаступ більшовиків, і польська армія, яка ввійшовши до Києва, далі не хотіла воювати, покотилася аж до Варшави. Даремно намагався Голова Директорії умовити своїх союзників розгорнути військо для бойових дій, тож змушений був звернутися до Антанти з проханням підштовхнути польську армію до опору більшовикам, оскільки остання озброювалася Європою саме з цією метою. Українська армія, наголошував Петлюра, витрачає всі сили на боротьбу з більшовиками, але, на жаль, зустрічає в цій справі дуже великі перешкоди з боку головного польського командування і польських військ. Подальший наступ на більшовиків цілком залежав від припинення наступу поляків на тили армії УНР, «а тому прохається Головне Командування військ Антанти, аби були зроблені відповідні заходи в цьому напрямку, себто, щоб примусити поляків оперірувати проти більшовиків, а не проти нас, як це вони зараз роблять.* Крім того, треба зазначити, що польські жовніри, які перешли через річку Збруч, грабують місцеве населення та ведуть себе відносно цього населення не як жовніри дисциплінованої армії, але ж цілком по більшовицьки» [12; Ф. 380. — Оп. 3. — Спр. 72. — Арк. 4, 5].

Справжні наміри поляків Симон Петлюра зрозумів, либонь, ще в липні 1920 року. Тоді, телеграфуючи до головного командування Антанти, він зазначав: «Оскільки підрозділи союзників, перебуваючи в безпосередньому стику з більшовиками на Збручі, проти них ніякого наступу не ведуть, можна міркувати, що вони працюють спільно з більшовиками для останнього знищення Української армії» [12; Ф. 380. — Оп. 3. — Спр. 72..— Арк. 4, 5].

Однак ситуацію врятувала не так польська збройна сила, як українська, затримавши армію Будьонного на Дністрі, а потім під Замостям. Відомий знавець військової стратегії, французький генерал Людовик Форі у своїй праці про Першу світову війну підкреслював, що польська армія прогнала більшовиків від Варшави лише завдяки тому, що її підтримала українська армія. Коли, мовляв, більшовики доходили до Стрия і Глинян під Львовом, їхню навалу над Дністром спинило українське вояцтво під проводом генерала М. Омеляновича-Павленка й не пустило далі на захід. Саме українці не допустили більшовиків до Львова, прикрили відступ польської армії, чим полеглиши перемогу останньої над московськими частинами. Внаслідок знаменитої подвійної переправи через Дністер, де особливо вславилися вояки генерала Марка Безручка, українська армія розбила стотисячну більшовицьку, взявши в полон понад 20 тисяч солдатів, 20 гармат, 300 кулеметів і близько 3 тисячі возів різного військового майна і припасів.

А безприкладно-мужня оборона Замостя 6-ю стрілецькою дивізією генерала Безручка ще й як посприяла зміні загальної стратегічної ситуації на користь польської армії. Внаслідок цього вона отримала можливість ударити по тих більшовицьких частинах, які насувалися вже під Варшаву з боку Галичини й Волині. В чуді над Віслою, наголошував генерал Форі, вирішальними були бої не на самій Віслі, а в Галичині й на Волині, де польські й українські війська вдарили у фланг більшовикам. Наступ польської армії з-під Зорочева був значною мірою вирішальним для всієї війни 1920 року, але хоробрість української армії під проводом генерала М. Омеляновича-Павленка відіграла в ній важливішу роль, ніж битва над Віслою під Варшавою [13; Ф. 3972- Оп. 2.- Спр. 29.- Арк. 87].

Для врятування фронту Тухачевського червона Росія кинула всі свої резерви. Але в той же час з Криму розпочався похід на Москву, що загрожувало більшовицькому режимові повною катастрофою. Коли б польські й українські війська продовжили наступ, то цілком розбили б більшовицьку армію. Але підштовхувані Ллойд Джорджем до примирення з більшовиками польські політики, налякані неясністю для них такої ситуації і під впливом пропозицій Леніна про переговори з територіальними поступками, зажадали негайного миру з Москвою. А там радо підхопили цю пропозицію і таким чином врятувалися від повного розгрому.

Для Петлюри це був нищівний удар, оскільки він не лише взяв на себе величезну відповідальність за укладення договору з поляками, а й доклав чимало сил до того, щоб скоординувати спільний антибільшовицький виступ з Врангелем. При цьому йому теж довелося долати негативні настрої щодо цієї справи як своїх політичних противників, так і декого з соратників. Так, відомий сенатор Сергій Шелухин, виступаючи на нараді послів УНР у Відні в серпні 1920 року заявив: «Коли ми підемо з Врангелем, то буде гірше для нас як з Польщею. Врангель перше не є визнаний як уряд. Він мало чим відрізняється від Денікіна, бо оточує себе ворогами самостійності України, які залишилися коло нього після Денікіна. Наш союз з Врангелем – це похоронна контора для української державности» [13; Ф. 3696. - Оп. 2. - Спр. 119. - Арк. 10 зв.].

30 серпня 1920 року Міністерство закордонних справ УНР звернулося до міністра закордонних справ Речі Посполитої зі спеціальним листом, у якому наполягало на «своїй безпосередній співучасті» в переговорах Уряду Польщі з Урядом радянської Росії про «заклучення перемир'я та миру... щоби не допустити до яких-небудь перепон в ході зазначених переговорів». При цьому в листі підкреслювалося, що «всі принципові та справедливі інтереси молоді Української Держави, які являються для неї питаннями життєвої ваги, будуть Урядом Речі Посполитої Польської і Вашою Ексцеленцією взяті під розвагу» [12; Ф. 380. — Оп 2. — Спр 326. — Арк. 31].

Але головну увагу польського міністра було звернуто в цьому листі на те, що уряд Леніна «зادумує вжити маневра, який спрямований проти національної української самостійности та її державного строю як Української Народньої Республіки, і впровадити як співучасника в переговорах про перемир'я та мир з Урядом Речі Посполитої Польської також більшовицьку окупаційну владу, яка подає себе за соціалістичну совітську Українську Республіку з її резиденцією в Харкові і Руминським емігрантом Х. Раковським на чолі» [12; Ф. 380. — Оп 2. — Спр 326.— Арк. 31].

З огляду на це міністерство закордонних справ УНР звернулося до польських колег «з уклінним проханням, з покликанням на політичну конвенцію, заключену 21 квітня 1920 року між Річчю Посполитою Польською і Українською Народньою Республікою, не признати в ніякій формі співучасти представництва Української Соціалістичної Совітської Республіки в переговорах Уряду Річі Посполитої Польської з Правительством Совітської Росії в Мінську о перемиррря та мир» [12; Ф. 380. — Оп 2. — Спр 326.— Арк. 31 зв.].

Пізніше, коли характер переговорів змінився на користь Речі Посполитої Польської «завдяки світлим побідам військ польських і українських над совітською армією», Українська дипломатична місія в Польщі зажадала від її міністра закордонних справ Сапєги, «беручи під увагу спільну мілітарну акцію польських і українських військ проти Російської Соціалістичної Федераційної Радянської Республіки», «аби той ужив відповідних заходів для порозуміння і співпраці польської з делегацією УНР, що мала бути визначена для спільних переговорів з РФСРР» [13; Ф. 3172. — Оп. 2.— Спр. 324. — Арк. 54-54 зв.].

Знову увага польського міністра зверталася на те, що «Уряд УНР принципово не може визнавати Україн. Соц. Радянської Республіки за суверенну державну одиницю тому, що ані по відомим Уряду УНР документам, ані по персональному складу Уряду Укр. Соц. Рад. Республіки, ані по відношенні українського населення до Совітського Уряду, Уряд Україн. Соц. Рад. Республіки не має правних і фактичних даних, які стверджували б його суверенність» [13; Ф. 3172. — Оп. 2.— Спр. 324.— Арк. 54 зв.].

Але в інструкції польській делегації в Ризі Рада оборони Речі Посполитої 11 вересня 1920 року записала сьомим пунктом: «У кінчному підсумку при редакції договору про перемир'я і прелімінарний мир делегація може прийняти формулювання, що засвідчило б про визнання радянських держав Росії та України, а саме: «Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка і Українська Радянська Соціалістична Республіка».

Оскільки це визнання було основною метою протилежної сторони, що переслідувалося нею в переговорах з Польщею, делегація мала будь-якими засобами ухилитися від прийняття такого формулювання, поки не доб'ється згоди протилежної сторони на задоволення основних вимог Польщі, тобто встановлення кордону таким чином, як це сформульовано пунктом 6» [2; С. 388].

І тільки 27 вересня 1920 року Рада міністрів УНР визнала можливим укласти з генералом Врангелем військову конвенцію з політичними гарантіями, а саме: «при умові визнання урядом генерала Врангеля самостійности Української Народньої Республіки і її сучасного уряду» [13; Ф. 1065. - Оп. 2. - Спр. 8. - Арк. 65].

На жаль, необхідність скоординованого удару Врангеля з півдня України не підтримали поляки. До складу їхньої делегації, яка вирушала до Мінська на переговори з більшовиками, мав увійти і представник від армії УНР полковник Ткачук. За день до виїзду міністр закордонних справ УНР А. Ливицький повідомив його, що «поляки згоджуються прийняти нашого делегата на слідуючих умовах: 1) як технічного референта без права голосу і 2) представник має бути у цивільному одязі» [13; Ф. 3172.— Оп. 3.— Спр. 35.— Арк. 16].

У відповідь на це полковник Ткачук заявив: «Я вимагаю від Польського Міністерства Закордонних Справ зовсім другого до мене відношення, а именно: 1) Представник від Української Армії повинен бути правомочним членом в складі делегації з правом голосу, 2) бути в тих же умовах, як і польські офіцери-делегати і в своїй уніформі, 3) мати уповноваження від свого Уряду і не ховатись у цивільному одязі, як то пропонували поляки» [13; Ф. 3172.— Оп. 3.— Спр. 35.— Арк. 16].

Коли ж полковник Ткачук, прибувши до польського Міністерства закордонних справ, вирушив до кабінету міністра князя Євстахія Сапези з'ясувати справу зі своєю поїздкою, то побачив, що в цьому напрямі нічого не зроблено, зокрема, не виявив наполегливості й міністр УНР А. Ливицький.

Тоді Ткачук повторив Сапезі умови, на яких він погоджується їхати до Мінська. Зрештою, зважаючи на тверду позицію полковника, Сапега погодився: «Ну що ж, їдьте» [13; Ф. 3172.— Оп. 3.— Спр. 35.— Арк. 16 зв.].

Однак в останній момент поляки затримали українського полковника, посплавшись на необхідність уточнити деякі деталі. Тож писав він у доповідній від 30 серпня 1920 року: «Наслідком такого щирого відношення до нас поляків я залишився у Варшаві» [13; Ф. 3172.— Оп. 3.— Спр. 35.— Арк. 16 зв.].

Водночас Петлюра все ще сподівався переконати поляків у необхідності підтримки України, що засвідчує його лист до керівника Польської держави від 8 листопада 1920 року. В ньому червоною ниткою проходить оте класичне Шевченкове: «Подай же руку козакові... « Головний Отаман сердечно дякує за вітання і високу оцінку бойових дій української армії. Та його хвилює те, як складеться доля цієї армії після укладення Ризького трактату. Головним чином тому, що немає набоїв до рушниць у належній кількості. І перше, з чим хотів би Петлюра звернутися до Пілсудського, це — справа про набої, аби поляки передали їх армії УНР. По-друге, він просить не чинити перешкод у справі транспортування через Польщу закуплених у Німеччині боєприпасів.

Після ознайомлення з проектом Ризького договору, „цим витвором дипломатичної мудрости”, як пише Петлюра, для нього стало очевидним, що залишається один і що «Україні прийдеться провадити дуже ризиковану боротьбу на очах у Європи, яка в позі Пілата буде дивитись «на схід».

Кажу про самотність української армії, зазначає Петлюра, бо «Врангеля не беру на Серіо, гадаючи, що він довго не втримається, а Перемикін як реальна сила є непевна, нестала». Разом з тим він намагається переконати Пілсудського, що «ніколи ще не були такими сприяючими обставини боротьби з більшовиками, бо настрої українського населення і рівноважно-державний, і активний. Ідуть люде на мобілізацію, годують армію, допомагають їй, бо хочуть ладу, спокою, порядку» [13; Ф.1429. – Оп. 4. – Спр. 2. – Арк. 2].

В інтересах Польщі й України Петлюра просить Пілсудського сприяти тому, щоб українське запілля було спокійним і організованим. А воно таким може бути тоді, коли польські військові відділи не руйнуватимуть тієї праці, тих зусиль, які втілює в життя уряд УНР. Коли ж вони забирають хліб, цукор — безоплатно, ревізують у селян збіжжя, худобу, обеззброюють українські жандармські пости і взагалі поводяться так, що ідея польсько-українського порозуміння нівелюється,

посилюється дезорганізація і дезорієнтація української людності. Лише припинення сваволі польських військових частин на Волині може заспокоїти невдоволення населення окупаційною владою [13; Ф.1429. – Оп. 4. – Спр. 2. – Арк. 2].

Підписуючи Ризький договір 18 березня 1921 року з більшовиками, Польща, як зазначали українські дипломати, на жаль, «могла так відразу перекреслити ці акти і визнати... уряд тимчасового характеру, який тримається лише збройною силою, і то в великій частці чужою, та робить ілюзорною самостійність всіх тих республік, що входять в склад Совітського Союзу» [13; Ф. 3696.— Оп. 2. — Спр. 83. - Арк. 43].

Таким чином, польські політики, залишаючись сліпими щодо реального розв'язання українського питання, фактично зрадили своїх партнерів, від чого постраждала незалежність не лише України, а й у майбутньому самої Польщі.

Її ж політики в 30-х роках ХХ століття, зокрема колишній міністр закордонних справ С. Гломбінський проповідував, що нам «належить українська незалежна держава, але — за Збручем». На запитання «А чому ж без Західної України?», він відповів, що поляки принесли в Галичину великі культурні надбання й цивілізацію. На заперечення, що й українці дуже багато зробили в цьому плані, зрештою їх далеко більше тут, ніж поляків, Гломбінський зауважив: Польщі без Галичини буде тяжко існувати... « [1; 1970. - Ч. 12. - С. 25-26].

Тобто, сталося те, що вже було в нашій історії. Відомий український громадський діяч Євген Чикаленко в листі до Шелухина 20 червня 1920 року: «Я й Петлюрі предрікав, що альянс з Польщею скінчиться так само, як і в 17 віці, бо так само й тепер Україною зацікавлені (а може ще й більше) москалі. Але він не бачив іншого виходу і напосівся таки поспробувати. Я перестерігав його, кажучи, що й доля його може постигнути така сама, як Виговського, якого поляки після невдачі розстріляли...» [13; Ф. 3695. - Оп. 1. - спр. 249. - Арк. 73 зв.].

А рештки армії УНР, які ще недавно кривавилися в обороні польської столиці, її уряд, роззброївши, запроторив в так звані табори інтернованих. Ось так, «союзницьки», вчинила тодішня Польща з Україною.

Один з відомих українських діячів доби визвольних змагань 1917-1921 років Тиміш Олесіюк згадував про розмову членів польської делегації, яка в жовтні 1920 року поверталася додому після переговорів у Ризі. Один з них – професор Е. Ромер – наголошував, що відтепер, мовляв, на громадянах воскреслої речі Посполитої лежить обов'язок не лише не повторювати колишніх помилок і хиб, але й правильно встановити розв'язки напрямки для майбутності польського народу й держави. Поляки мусять добре усвідомити своє географічне і політичне становище в світі та власний потенціал і питому вагу серед інших народів.

При цьому підкреслювалося, що колишні концепції великопросторової федеративної державності з експансією на схід нині мусять вважатися цілком нерезальними й небезпечними, оскільки там замість колишньої турецько-татарської потуги постала нова – російська – і було б небезпечним для Польщі наражатися з нею на конфлікти через підтримування протиросійських іредент – як української, так і білоруської.

Ромер коротко й легковажно, згадував Т. Олесіюк, розправився з наддніпрянськими українцями та їхньою національно-політичною вартістю й твердження

його тут не були оригінальними і не виявляли якогось глибшого знання й застановлення. Зрештою, він цю проблему ставив поза рамками безпосередніх польських національно-державних інтересів.

І на теренах Галичини українські народні маси Ромер уважав занадто примітивними і національно пасивними. Його лише непокоїла галицька інтелігенція, котра мала провід над народними масами. Вона є й буде головною перепоною. А тому, розкривав свої плани Ромер, проти української інтелігенції мусить бути переведена безоглядна консеквентна боротьба всіма способами, яких є немало...

Ні, запевняв Ромер, українці, як східні, так і західні, не є якась поважна сила, з якою реальний польський політик мусів би рахуватися. За добре продуманої послідовної національної політики, мовляв, “від українців у Річі Посполитій за пару десятків літ не зостанеться й сліду... Для цього поляки мусять позбутися своїх колишніх романтично-месіаністичних мрій і, закачавши рукави, приступити до твердої праці над скріпленням свого етнічного ядра, над побудуванням своєї новітньої національної, економічної й державної структури” [4 ; С. 13].

Поляки, втішившись в 1920 році з пропозицій Леніна одержати більші території на сході, не зрозуміли, що ось така щедрість Москви в роздачі української землі маскує неспроможність більшовиків підкорити їх одразу через власну слабкість. Про ці політичні розрахунки більшовицької Москви скаже згодом польський дослідник Адам Прагер: “Росія не могла погодитися на те, щоб віддати всю Україну, бо це було б рівнозначним із загрозою існування її як наддержави. Але віддання деяких теренів білоруських, волинських чи навіть українських на користь Польщі було для Росії до витримання, оскільки це б не сягало далеко на південний схід. Було б це для Росії до певної міри й вигідним, оскільки, не втрачаючи багатств України, це могло спричинитися до послаблення українського націоналістичного руху в середині Росії, а з другого боку послабити молоду польську державу українським націоналізмом в середині Польщі” [9; S. 202].

Підписуючи Ризький договір 18 березня 1921 року з більшовиками, Польща, як зазначали українські дипломати, на жаль, «могла так відразу перекреслити сі акти і визнати... уряд тимчасового характеру, який тримається лише збройною силою, і то в великій частці чужою, та робить ілюзорною самостійність всіх тих республік, що входять в склад Совітського Союзу» [13; Ф. 3696.— Оп. 2.— Спр. 83. — Арк. 43].

Таким чином, польські політики, залишаючись сліпими щодо реального розв’язання українського питання, фактично зрадили своїх партнерів, від чого постраждала незалежність не лише України, а й у майбутньому самої Польщі. Польська політична еліта не могла собі усвідомити, що відродження в цей період Української Народної Республіки та її самостійне існування повертало споконвічні загальнолюдські права не тільки українському, але й десяткам інших народів. Вона злочинно байдуже відмахнулася від слів Провідника українського національно-визвольного руху Симона Петлюри, звернені й до них тоді: „Всі держави, утворені після 1917 року на території бувшої Росії, не мають шансів на тривке існування і будуть завжди загроженіми, поки на півдні бувшої імперії не організується і в силу не увійде незалежна держава українського народу. Тільки вона одна, як найсильніша численністю свого населення, матеріальними ресурсами і

мілітарною відпорністю, може бути базою, підставою більш-менш незахищеного життя державних новотворів, з бувшою Росією організованих. Тільки повстання і зміцнення цієї держави може фактично вирішити долю Росії і призвести до остаточного та безповоротного поділу її” [5; С. 319].

Так, у Польщі до цих застережень не прислухалися. Завдавши УНР удару в спину, Польща допомогла московським більшовикам повалити українську державу та закріпилася сама на значній українській етнічній території – в Лемківщині, Надсянні, Холмщині, Підляшші, Берестейщині, Волині та Галичині. Але тим самим польські провідні кола не передбачили загрози зі сторони перефарбованого на червоно російського імперіалізму і пішли на розвал УНР - цієї держави, яка охороняла їх від тієї загрози. І це в той час, коли більшовизм міг бути розгромлений зусиллями обох народів, або хоч би за умови нейтральності поляків стосовно України.

Цією недооцінкою значення української держави польський уряд фактично приготував четвертий поділ Польщі, який наступив заледве по двадцятилітньому її існуванні.

Четвертий поділ українських земель між Москвою і Варшавою, що завершився у березні 1921 року підписанням між ними Ризького договору, як відомо, трансформується 23 серпня 1939 року в четвертий поділ Польщі, який таємно здійснили Гітлер і Сталін. Поразка гітлерівської Німеччини в Другій світовій війні й підтримка альянсів дали можливість полякам відродити власну державність під контролем Москви, українці ж, які зазнали голодової катастрофи-геноциду в 1932 – 1933 роках, не змогли нагромадити критичну масу революційної енергії, аби самостійно утвердитися державно. Вона з’явилася тільки наприкінці ХХ століття, коли й Польща змогла вийти з-під опіки східного сусіда.

Так, саме Польща першою визнала незалежність України після Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, і це вселило сподівання в українське суспільство стосовно того, що відтепер наш західний сусід буде для нас і своєрідним адвокатом у демократичному світі. Подібні заяви лунали, зокрема, з уст Президента України Віктора Ющенка. Дай Боже, звичайно, аби так сталося. Хоч автор цих рядків є песимістом у цьому плані.

Три причини спонукають до застереження від ейфорії. По-перше, така, здавалося б, зовсім непомітна деталь: коли казахи вперше в своїй історії проголосили незалежність, то Президент Туреччини подзвонив до Казахстану серед ночі, вітаючи з таким історичним актом, і в найближчі дні нову державу було офіційно визнано. А з нашим визнанням поляки зволікали три з лишком місяці – не вірили в державницьке устремління українського народу?

По-друге, якось проминула повз увагу політикуму і громадськості обставина, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, наші сусіди, які перед цим клялися не допустити спорудження Росією обхідного газопроводу навколо України через Польщу, раптом погоджувалися. Це виглядало своєрідним, скажемо так, віртуальним, п’ятим поділом України між її сусідами. А згідно історичної закономірності, належало очікувати повторення такого ж віртуального поділу тепер уже Польщі між тими ж самими союзниками. І він справді проявився у побудові Північного газопроводу навколо Польщі по дну Балтійського моря...

Третя причина песимізму автора полягає в тому, що останніми роками в Польщі все більше нагромаджується агресивної енергії в зв'язку з черговими відзначеннями Волинської трагедії, зокрема на рівні польської політичної еліти. Якщо 50-річчя цієї трагедії відзначалося ще в рамках громадського вшанування жертв з обох боків, то вже в 60-річчя, в 2003, польські політики зажадали спільної заяви парламентів, якою домагалися визнання насамперед власної позиції, а в 70-річчя – обидві законодавчі палати Польщі вже зажадали визнання подій на Волині – там, де польська шляхта століттями гнобила наших предків, – геноцидом поляків...

І це попри те, що варшавський тижневик «Наруд» на початку 1920 року вмістив статтю Тита Заржецького «Хиба перспективи», в якій, зокрема, містилася й насьогодні засторога полякам: «Право України на незалежність годиться вповні з нашим історичним завданням, обчисленим не тільки на сьогодні, але й на дальшу мету. Є се справа далеко важніша, ніж навіть спрецизування наших східних границь. Є се справа нашого існування, нашого розросту і утвердження нашої державности.

З'єдинена Росія, наш споконвічний ворог, грозить нам вічним неспокоєм. Бо що се, що вона сьогодні слаба? Прецінь відродиться... Бо що се, що вона сьогодні самітня? Прецінь історичний імператив приневолить її знова заключити з Прусамі союз проти нас...

Одначе, ми маємо коротку пам'ять. Забули за все. Забули, як нас гноблено, як вичеркувано нас з мапи Європи, як знущалося над нами. Не хочемо думати про досвід віків, про їх проречисту грозу, а тямимо день вчорашній, хвилю останню.

Одначе ми – короткозорі, і бачимо тільки речі найблизші, що кровавлять від вчера.

І боротьби львівські, і погроми на Україні видаються нам більшим і есенційнішим, ніж розділи Польщі, ніж вікові наші поразки, ніж кайдани царату.

Всувається тут в круг оптичних явищ незрозумінне перспективи; роздувається почуття вчорашнього дня, затемнюється небосклін.

Та якщо хочемо бути великими, мусимо поклати в собі ту хибу короткозорости. Найвисший час скинути пута думки, накинені нам актуальними переживаннями. Пора зрозуміти, що питання нашого розросту і розквіту, питання буйної долі Речі Посполитої залежить від нашого порозуміння з народами, що на румовищах Всеросії будяться до самостійного життя. Таке порозумінне є одиноким нашим спасенням і рішає про утворення нашого існування і нашої культурної експанзії. Мусимо тільки зложити жертву з наших переживань, з голосу нервів. Та сеї жертви вимагає від нас Польща завтрішнього дня, і якщо ми не здатні до такої жертви, не гідні були би чуда, яке нам воскресіння Вітчизни принесло» [6; 1920. – 6 травня].

На жаль, ця короткозорість сучасної польської політичної еліти може призвести до нових поразок обох наших народів, про що попереджав перший посол Польщі до УНР Кутиловський: „Польща і Україна – це дві сестри. Переважно вони сплять, присипані попелом історії. Але приходять моменти, коли вони пробуджуються. І ось тоді, замість того, щоби взявшись за руки, йти назустріч життю, вони

починають сваритись. І сваряться, поки обидві не впадуть, і попіл історії знову накриває їх на довгі століття” [3; С. 16].

Не хотілося б, звичайно, щоб знову попіл історії на довгі століття присипав нас.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вісник Організації Оборони Чотирьох Свобід України (Нью-Йорк). — 1970. - Ч. 11.
2. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. - М., 1965. - Т. III.
3. Надія і розчарування українства. До 90-річчя підписання Варшавського договору між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою Польською. - К., 2010.
4. Олесюк Т. Чи поляки морський народ //Листи до приятелів. — 1959. — Ч. 4.
5. Петлюра С. Статті. Листи. Документи.— Нью-Йорк, 1956. - Т. I.
6. Свобода (Нью – Джерсі).
7. Українські вісті (Новий Ульм).
8. Шелухин С. Варшавський договір між поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 року.— Прага, 1926.
9. Prager A. Czas przeszly, dokonany. — Warszawa, 1964.
10. Галузевий державний архів Служби Безпеки України.
11. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України.
12. Центральний архів військовий у Варшаві.
13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.